

Michaela B o h á č o v á (Brno)

ČERNÁ DÁMA A HUGO Z LEDNICE. PŘÍSPĚVEK KE STUDIU FYTONYM

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF PHYTONYMS

The article deals with issues of phytonyms, i.e. with proper names of plants, especially with dendronyms – names of trees – as one of subsidiary groups of names. In Czech onomastics, close attention has not been paid to phytonyms so far. The first part of the article focuses on defining the group of phytonyms and especially on dubious aspects of this issue – in linguistic, non-onomastic works, phytonyms often include appellative names of plants (jahoda – strawberry), dendronyms often include appellative names of trees (buk – beech), similar approach can be found in other Slavonic languages as well as in onomastic works written in German. Attention is also paid to discussions on names of plant varieties, on the borderline of chrematonyms and phytonyms. The second part of the article is focused on several extensive online databases of Czech dendronyms and indicates possibilities of further research in this field.

Key words

onomastics; phytonyms; dendronyms; pseudophytonyms; chrematonyms; names of plant varieties

Klíčová slova

onomastika; fytonyma; dendronyma; pseudofytonyma; chrématonyma; názvy odrůd

1. Úvod

Fytonyma, vlastní jména rostlin, a zoonyma, vlastní jména zvířat, se řadí spolu s antroponymy k bionymům. Na rozdíl od osobních jmen, která přitahovala zájem našich předků už v době raného českého písemnictví, jde o skupiny vlastních jmen, jimž byla v české onomastice dosud věnována pozornost spíše marginální. To platí jak pro pravá fytonyma a pravá zoonyma pojmenovávající reálně existující objekty (fytonyma *Masarykova lípa*, dub *Napoleon*; zoonyma *Micka* pro kočku, *Stračena* pro krávu), tak pro jména fiktivních, nereálných objektů, která se v české onomastice označují jako nepravá fytonyma a nepravá zoonyma, příp. pseudofytonyma a pseudozoonyma (masožravá rostlina *Adéla* z filmu *Adéla ještě nevečeřela*, sova *Hedvika* z knih o Harrym Potterovi).

Zatímco materiálové studie o zoonymech v české onomastické produkci posledních let přibývají, fytonyma zůstávají i nadále v pozadí zájmu. Tento text bychom proto rádi věnovali přehledu dosavadního bádání o fytonymech, se zaměřením na některé sporné jevy v jejich vymezení a nejednoznačnosti v jejich reálném užívání, a to v českém i širším kontextu. Protože hlavním motivem sestavení této studie byla úvaha nad zdroji, z nichž lze čerpat doklady fytonym – kvůli absenci

jejich důkladnějšího zpracování se totiž v literatuře poněkud stereotypně citují stále tytéž doklady – část textu je věnována přehledu vybraných materiálových korpusů a jejich stručné charakteristice.

2. Vymezení termínu fytonymum v současné onomastice

Základní poučení o fytonymech v kontextu české onomastiky nabízí *Nový encyklopedický slovník češtiny* (NESČ), v němž je uvedené propriální skupině věnováno samostatné, byť velmi stručné heslo (Pleskalová, 2017b).¹ Kromě definice respektující vymezení termínu v *Základní soustavě a terminologii slovanské onomastiky* (TSO) ze 70. let 20. stol. (Svoboda, 1973, s. 52), tj. „vlastní jméno rostlin, a to jak skutečných (...), tak vymyšlených (...)“,² autorka hesla konstatuje, že termín fytonymum „je v jazykovědě někdy nepatřičně užíván pro apelativní pojmenování rostlin (*lípa*)“. Je tedy zřejmé, že mezi fytonyma se v české onomastice nezahrnují názvy rostlin tvořené v rámci binomické botanické nomenklatury (*lípa srdčitá*), ta jsou v bohemistice, tedy i v české onomastice považována za apelativa, stejně jako lidová pojmenování rostlin, většinou bylin, typu *slzičky Panny Marie* pro různé druhy *hvozdíků* nebo *rosička* pro *kontryhel obecný*.³

Jana Pleskalová v uvedeném konstatování naráží na jeden ze sporných jevů reálné praxe: jazykovědná produkce, a to nejen česká, dokládá totiž užívání termínu fytonymum pro apelativní označení rostlin, zejména stromů (*dub*, *smrk*, *lípa*), ale i jiných rostlin (*jahoda*, *kopřiva*).⁴ V širším slovanském kontextu uvedenou rozkolísanost či nevyhraněnost v nedávné době zachytil Pavel Krejčí při svém komparčním výzkumu srbské, chorvatské a bulharské frazeologie (Krejčí, 2019a, s. 93–99; 2019b). Ačkoli práce není primárně onomastická (zabývá se toponymy v české, srbské, chorvatské a bulharské frazeologii), autorovo přehledné pojednání o úzu zejména v lexikologické a frazeologické (nikoliv tedy pouze onomastické) literatuře uvedených jazyků je velmi přínosné. Zajímavé je, že publikace z jím zkoumaného jihoslovanského prostředí, jejichž autoři jsou onomastikové, respektují vymezení fytonym, jak je zakotveno v TSO a je v souladu s obsahem hesla v NESČ. Vidíme zde tedy na jedné straně relativně vyhraněný úzus onomastiky,

¹ Srov. i zmínky v dalších heslech autorky: Pleskalová, 2017a; 2017d.

² Na TSO se odvolává i M. Majtán (1979, s. 156) v reakci na slovník ruské onomastické terminologie N. V. Podolské z r. 1978: ta definuje fytonyma stejně – jako vlastní jména rostlin (Majtán uvádí příklad slovenského fytonyma *Hollého dub*).

³ K nim detailně Hladká, 2000. Podobně se mezi zoonyma nepočítají označení zvířat typu *kočka domácí*.

⁴ Na uvedenou skutečnost upozorňuje i terminologická skupina ICOS (The International Council of Onomastic Sciences) – viz *Onomastic terminology* [online].

kteřy vyzývá k užívání termínu fytonymum výlučně pro **vlastní jména** rostlin a rovněž ho reálně uplatňuje, na straně druhé širší jazykovědnou produkci, v níž se pod fytonyma zahrnují apelativní názvy rostlin, podobně jako pod zoonyma apelativní názvy zvířat.

S uvedenou dichotomií se lze setkat i v českém prostředí: zatímco česká onomastická produkce se drží vymezení termínu v souladu s TSO a NESČ, např. v etymologických publikacích českých autorů, včetně etymologicky zaměřených (top)onomastických prací, tento úzus nevidíme. Uvedenou skutečnost můžeme ilustrovat na nejvýraznější a nejpočetnější skupině fytonym, a sice dendronym, vlastních jménech stromů. I když s tímto termínem česká onomastika zatím příliš npracuje, v německém prostředí se dendronyma (z řec. *déndron* „strom“, něm. Baumeigennamen) vydělují jako samostatná podskupina v rámci fytonym, a to kvůli specifčnosti pojmenování stromů (Gläser, 2005, s. 60; Kamianets, 2000, s. 46; viz dále v našem textu). V etymologii a etymologicky zaměřené onomastice se jako dendronyma chápou veskrze apelativní označení stromů (*jilm, dub, buk*), jak o tom svědčí např. články brněnských etymologů Václava Blažka, Ilony Janyškové či nedávno obhájená disertační práce Kristýny Dufkové, která vznikla právě pod vedením V. Blažka (Dufková, 2019).⁵ Jeden z oponentů práce, slovenský onomastik Jaromír Krško, právě tuto terminologickou nepřesnost vytýká autorce ve svém posudku: „Česko-slovenská onomastická škola za dendronymá (...) nepovažuje všeobecné označenia rastlinného druhu (dub, buk, smrek), ale názvy konkrétnych stromov, teda jednotlivín tak ako ich autorka spomína napr. v súvislosti s dubom na s. 95 – *Čertův dub, Oldřichův dub, Žižkův dub*.“⁶

České a širěji slovanské prostředí však nejsou jedinými bitevními poli, na nichž se odehrává zápas o jednotné užívání termínu fytonymum. Pokud bychom nahlédli do současné německé onomastiky, tak i v ní se požaduje jednoznačné užívání termínu fytonymum (a také zoonymum). Např. R. Gläserová (2005, s. 64) vylučuje z obsahu uvedených pojmů názvy rostlin (a zvířat), která patří k systematickým taxonomickým jménům. Konstatuje sice, že se v tomto významu běžně užívají,

⁵ Plný text práce i posudky oponentů jsou dostupné v interním systému Masarykovy univerzity, odkaz je uveden na konci článku v oddíle Literatura.

⁶ Autorka uvedeně disertační práce se navíc v úvodních pasážích dopustila mylné interpretace onomastického hlediska, když uvádí, že „z hlediska onomastiky dendronyma k fytonymům (VJ rostlin) neřadíme, jak správně upozornila Valentová v reakci na příspěvek Kamper-Warejkové...“ (Dufková, 2019, s. 18). Opírá se o zprávu slovenské onomastičky Ivety Valentové o 20. slovenské onomastické konferenci, v níž se Valentová vymezuje proti jednomu z konferenčních příspěvků právě o apelativních názvech rostlin. Valentová ve zprávě poukazuje na to, že fytonyma jsou vlastní jména jednotlivých rostlin a v rámci nich představují dendronyma, tj. vlastní jména stromů, jednu z podřazených skupin – viz její příklad *Lipa kráľa Mateja*, srov. Valentová, 2017, s. 298–299.

avšak z pohledu onomastiky nejsou akceptovatelné.⁷ Němčina disponuje kromě vžitého termínu řeckého původu také vlastními kompozity Pflanzename a Pflanzeneigename (zvýrazněno M. B.), z nichž druhé uvedené se jednoznačně váže k propriálnímu denotátu. Termíny Pflanzename a Phytonym jsou však dvojznačné a užívají se jak pro jméno konkrétní rostliny, tak pro apelativní označení druhu, přičemž jejich konkrétní význam vyplývá z kontextu. Jak uvádí F. Iodice, mimo onomastický kontext je tedy v propriálním významu vhodnější užívat přesnějšího termínu Pflanzeneigename, v onomastickém kontextu je to zbytečné (Iodice, 2004, s. 796). Jak je zřejmé z přehledu literatury u R. Gläserové (Gläser, 2005, s. 85–86), publikace o botanickém názvosloví pojednávající zjevně o nomenklatuře užívají běžně Pflanzename. I z on-line slovníků německé slovní zásoby je zřejmé, že pod termínem Pflanzename se chápe v zásadě většinou botanická nomenklatura.

Průslušné kapitoly německých autorů v respektované mezinárodní německé onomastické encyklopedii *Namenforschung* z 90. let 20. stol. pojednávají o názvech rostlin (Pflanzennamen) také pouze ve smyslu apelativní botanické nomenklatury (Eichler et al., 1996, s. 1622–1626). K názvům typu *švestka* („Pflaume“ pro *Prunus domestica*) či *buk* („Buche“ pro *Fagus silvatica*) jako ke specifickému druhu slov se autor studie o skupinách jmen oscilujících mezi apelativy a proprii, Gerhard Bauer, staví jako k apelativům, avšak podle něj je lze z hlediska funkce, formy a obsahu z určitého hlediska srovnat s příjmeními (Eichler et al., 1996, s. 1619);⁸ hlouběji však svou tezi nerozvádí. Blíže se fytonymům ve smyslu pojmenování jednotlivých rostlin tato encyklopedie nevěnuje. Na absenci zkoumání fytonym ve smyslu vlastních jmen rostlin upozorňuje jedna z nejpodrobnějších studií o fytonymech v německém prostředí, již citovaná stať F. Iodiceho (2004), jejíž význam spočívá kromě shrnutí dosavadního zájmu v německojazyčné onomastice zejména v popisu materiálových zdrojů a klasifikaci fytonym (více viz níže).

Z uvedeného nastínění problematiky vyplývá jedno: textů pojednávajících o této třídě proprií postupně přibývá a s výjimkou těch, které vycházejí z jiných než onomastických pozic, se v nich poměrně striktně vyžaduje a rovněž dodržuje propriální vymezení fytonym. To neplatí mimo onomastický kontext, včetně šířeji lingvistického (frazologie apod.), příp. pro starší texty, což v některých případech vede k nežádoucí víceznačnosti.

⁷ „...so ist eine solche terminologische Unschärfe von Standpunkt der Onomastik und Fachsprachenlinguistik nicht länger akzeptabel...“ Gläser, 2005, s. 64.

⁸ „Als eine Art Eigennamen müssen schließlich die (künstlich gebildeten und „willkürlich“ beigelegten) botanischen Pflanzenbezeichnungen (...) des Typs *Prunus domestica* ‘Pflaume’, *Fagus silvatica* ‘Buche’ (...) gelten, die im Rahmen wissenschaftlicher Systematik und darauf basierender Nomenklatur Gattungen, nicht Einzelwesen, benennen und sich nach Funktion, Form und Inhalt mit Familiennamen vergleichen lassen.“ Zejména botanické nomenklatury se týká i studie E. Windberger-Heidenkummer (2000).

3. Názvy odrůd – kam s nimi?

Jedním z nedávných příspěvků do diskuse o vymezení rozsahu fytonym v česko-polském kontextu, mající však univerzální přesah, je polemika ohledně postavení názvů člověkem vyšlechtěných odrůd. Pomiňme nyní to, že názvy odrůd řadil už v 70. letech 20. stol. Vladimír Šmilauer k chrématonymům (Šmilauer, 1976, s. 111), a zaměřme se na uvedenou názorovou výměnu. Libuše Olivová-Nezbedová v článku z r. 2019 (Olivová-Nezbedová, 2019) reaguje na diskusní příspěvek polské autorky Samuely Tomasikové publikovaný o dva roky dříve (Tomasik, 2017). Na rozdíl od S. Tomasikové, která chápe názvy odrůd jako skupinu chrématonymickou (botanické názvosloví řadí ve shodě s tradicí české onomastiky k apelativům), L. Olivová-Nezbedová je považuje za fytonyma. Hlavním argumentem je pro ni přitom fakt, že jde o pojmenování živých organismů a objektů fixovaných v krajině (na rozdíl od chrématonym), tj. skupinu bionymickou (oproti abionymickým chrématonymům). Je fakt, že podstata rostlin se na škále „životnost – neživotnost“, která je klíčová pro základní členění vlastních jmen na bionyma a abionyma, blíží více k životnosti, i když méně než v případě antroponym či zoonym (srov. podobně Nübling et al., 2012, s. 100–101), a řazení názvů odrůd k fytonymům se tudíž jeví jako oprávněné.⁹

Na druhou stranu vnímáme názvy odrůd jako komodity silně fixované v ekonomické sféře, a z hlediska pojmenování se jejich značná část motivačně stýká s chrématonymy, zejména s pragmatonymy (sérionymy). Tam je ostatně řadí i M. Knappová v příslušném hesle v NESČ (Knappová, 2017a). Rovněž uvedená studie S. Tomasikové vnímá názvy odrůd zejména jako obchodní artikly a produkty lidské činnosti. Na tvorbu názvů druhů zemědělských rostlin v zemích EU se vztahuje legislativa, která stanovuje pravidla jejich tvoření a užívání v kontextu celoevropského trhu. I když nařízení Evropské komise přirozeně nejsou relevantní pro onomastickou terminologii, odráží postavení tohoto typu objektů v širším společenském chápání.

Běžný spotřebitel se s názvy odrůd setká nejčastěji v obchodě při nákupu ovoce nebo zeleniny, nejčastěji u těch druhů, od nichž je v maloobchodním prodeji více odrůd – u nás tedy zejména jablek a brambor, spotřebitel-zahrádkář potom při výběru rostlin vhodných pro výsadbu. Zatímco první je vnímá spíše jako potravinové artikly, druhý zejména jako rostlinné. Odrůdy konkrétních rostlin slouží k pěstování, jejich spjatost se zemí je nesporná, jak uvádí L. Olivová-Nezbedová. Primárním smyslem vytváření nových odrůd je však cíl šlechtitele či šlechtitelské stanice uvést na trh nový produkt, který by někdo měl koupit, samozřejmě s cílem zasadit ho, pěstovat a výpěstky prodávat nebo konzumovat. Podstatou šlechtění je

⁹ Otázkou je, zda by bylo z tohoto pohledu legitimní řadit k chrématonymům rovněž názvy moskevských vánočních stromků, jak to činí S. Tomasiková ve studii z r. 2012 (Tomasik, 2012).

snaha o vypěstování odrůd co možná nejdolnějších, málo náchylných k chorobám a s dobrým výnosem a jednoznačným cílem šlechtitelů i obchodníků je následný zisk z prodeje nové odrůdy. Při jejich pojmenování se tak přirozeně silně uplatňují marketingové aspekty (viz též Tomasik, 2017, s. 189). To se v případě neoddiskutovatelných fytonym typu *Masarykova lípa* říci rozhodně nedá.

Pokud bychom opět zamířili do německé onomastiky, zjistíme, že na vymezení této specifické skupiny slov existují i zde různé pohledy. Kupř. již zmínovaná R. Gläserová názvy odrůd z fytonym úplně vylučuje: odrůda jahod *Senga Sengana* nebo jablka *Jonathan* podle ní nejsou vlastní jména (Gläser, 2005, s. 65). Chápe je jako specifickou skupinu apelativ, na rozdíl od jednoznačně propriálních jednotek typu *Luther-Eiche* („Lutherův dub“) nebo starogermánského mytologického stromu *Yggdrasil*. Je tedy zřejmé, že jde o skupinu slov, která osciluje v různých tradicích onomastiky mezi apelativy a proprii, v rámci proprii pak mezi různými propriálními třídami. Soudě z dosavadní, byť sporé, české onomastické produkce, názvy odrůd bývají klasifikovány – ve shodě s S. Tomasikovou – jako skupina chrématonymická, a to odůvodněně. Stejně tak existují argumenty pro jejich řazení mezi fytonyma. Názvy odrůd se tudíž jeví jako pomezí skupina a závěr konkrétního badatele bude vždy záviset na tom, z jakého úhlu pohledu na tuto skupinu objektů a názvů bude nahlížet.

Pokud bychom připustili, že jsou názvy člověkem vyšlechtěných odrůd fytonyma, bylo by vhodné odlišovat je od fytonym typu *Masarykova lípa*. Zatímco v případě odrůd jde o pojmenování otevřené množiny objektů, které jsou a v budoucnu mohou být člověkem „vytvořeny“ (např. ovocné stromy naroubované), u názvů typu *Žižkův dub* jde o pojmenování singulární. Kdybychom např. dvě jabloně odrůdy *Lipno* zasazené ve stejnou chvíli na zahradě odlišovali jmény *Maruška* a *Anička*, protože jsme je zasadili u příležitosti narození dcer-dvojčat, půjde také o fytonyma, avšak jiného druhu než název odrůdy. K jednomu denotátu (jedné jabloni) se pak mohou vztahovat dvě fytonyma – název odrůdy i název konkrétní jednotky této odrůdy, přičemž tato mnohost jmen pro jeden objekt není u proprii nic neobvyklého (*Kubík*, *Jakub Kovář* a *Kovas* může být stále jedna osoba). Určitou analogií v jiné třídě proprii (chrématonyma) může být opozice sérionym a unikátonym – jak uvádí M. Knappová, i v třídě sérionym může být jednotlivina pojmenována unikátně (Knappová, 2017b); analogicky může konkrétní „sériové“ fytonymum (odrůda *Lipno*) získat jedinečný název (*Maruška*).

4. Materiálové zdroje fytonym

Jak již bylo zmíněno v úvodu, impulsem pro hlubší vhled do třídy fytonym bylo pátrání po zdrojích, z nichž lze čerpat názvy ve snaze eliminovat stereotypní opakování dokladů. Jednou z nejpočetnějších a v zásadě jedinou citovanou skupinou fytonym jsou názvy stromů, dendronyma. Týkají se jich všechny příklady uváděné

v české odborné literatuře, např. *Masarykova lípa*, dub *Napoleon*, příp. *Semtínská lípa* v NESČ. Právě na příkladu *Semtínské lípy* je dobře vidět neaktuálnost výzkumu fytonym u nás: lípa rostoucí na návrší v blízkosti zaniklého dvora Semtiny u Sobotky, na jehož existenci adjektivní část názvu upomíná, padla při silné bouři už před dvaceti lety (srov. též Krejčí, 2019a, s. 93; *Semtínská lípa* [online]). Zároveň je odborná produkce skoupá na příklady nepravých fytonym (pseudofytonym), která zastupuje pouze zmiňovaná *Adéla* z filmu *Adéla ještě nevečeřela* (scénáristů J. Brdečky a O. Lipského), jejíž jméno se z filmové obří masožravé rostliny rozšířilo na význam „masožravá rostlina“ obecně. Příklady jiných pseudofytonym lze najít např. v produkci filmů pro děti (posvátný *Strom obrození* v českých překladech animovaných příběhů o víle Zvonilce z produkce Disney), bohatství fiktivních fytonym nabídne začínajícím fantasy spisovatelům generátor názvů rostlin (*Fantasy name generators* [online]), patrioty jistě potěší fiktivní fytonymum *Klára* z povídky *Modrá chryzantéma* od Karla Čapka, které cituje i F. Iodice (2004, s. 828).

Je poměrně přirozené, že právě stromům člověk dává jména. Jsou to dlouhověké rostliny a vlastním jménem se honosí jak solitérní stromy většinou vysokého stáří, v našich podmínkách často autochtonní druhy jako duby a lípy, tak i skupiny stromů nebo aleje (srov. graf druhového zastoupení dřevin v objektech památných stromů v Sedláček, 2018). Stromy mají významné postavení v lidské kultuře, což odráží i mýty mnoha národů – zmiňme biblický *strom života* nebo *strom poznání dobra a zla*¹⁰ vycházející ze starověkých orientálních mýtů o stvoření (k symbolické funkci stromů srov. i Dufková, 2019, s. 28–29). Stromy představovaly a dodnes představují důležitou součást krajiny, v minulosti sloužily jako významné orientační body a vymezovaly hranice,¹¹ vysazovaly se u stavení, u příležitosti narození dětí, k řadě z nich se váží ústně tradované příběhy a pověsti. Zájmu se u nás těší už více než sto let, k prvním sběratelům názvů a příběhů stromů patří šumavský rodák Jan Evangelista Chadt-Ševětínský, který už na konci 19. a začátku 20. století publikoval na stránkách periodika *Český lid* pojednání o desítkách významných stromů (Chadt, 1908). V dnešní době je zájem o výrazné stromy odrazem jejich vnímání zejména v ekologických a environmentálních souvislostech.¹² Jejich ochrana je předmětem právní úpravy, vztahují se na ně příslušné paragrafy zákona o ochraně přírody a krajiny č. 114/1992 Sb. (více Sedláček, 2018).

¹⁰ Obě jména R. Gläserová (2005, s. 68) hodnotí jako pomezí mezi apelativy a proprii, ostatně i v českých překladech Bible jsou psána s malými počátečními písmeny.

¹¹ Zřejmě z těchto důvodů V. Šmilauer řadí „názvy památných stromů“ mezi „pozemková jména“ (Šmilauer, 1976, s. 111), tj. anoikonyma.

¹² Specifickou roli mají např. jako svědkové zaniklé sídelní struktury v bývalých pohraničních obcích, kde právě dodnes stojící stromy – nejen duby či lípy, ale i ovocné stromy, upomínají na někdejší stavení, náves či hranice políček. V ovocnářství se tyto často solitérní stromy rostoucí mnohdy v tvrdých podmínkách stávají zdrojem oživování starých odolných odrůd.

V mnohem menší míře než se jmény stromů se lze setkat s individuálními jmény jiných rostlin. R. Gläserová zachytila např. specifická jména pro kaktusy (Gläser, 2005, s. 67, schéma na s. 81), jež spojuje se stromy dlouhověkost. Ojedinele jsou doloženy i názvy jiných rostlin, vesměs užívané v úzkém okruhu uživatelů, např. členy rodiny nebo přáteli. F. Iodice např. uvádí pojmenování několika pokojových rostlin včetně osobitých jmenovek zapichnutých do květináčů, přičemž podnětem pojmenování byly ryze pragmatické důvody: během majitelčiny dovolené potřebovala kolegyně v kanceláři rozeznat květiny s odlišnými nároky na zalivku (Iodice, 2004, s. 811–812). Gläserová ve snaze o detailnější třídění fytonym (2005, schéma na s. 81) dokonce zavádí zvláštní termín pro jména květin (tedy ne-stromy), a to *floronyma* (lat. *flōs*, *-ōris* „květina“), F. Iodice upřednostňuje spíše *anthonyma* (řec. *ánthos* „květina“) s ohledem na řecký původ obou komponentů složeniny.¹³ Tento typ fytonym patří skutečně mezi marginální skupinu, jejíž výzkum je limitován právě fungováním v úzkém okruhu uživatelů a – kromě kaktusů – krátkou dobou života květin. Možnosti širšího výzkumu jmen květin jsou tedy značně omezené, lze však vytušit, že po motivační stránce se v nich budou uplatňovat zejména rodná jména, příp. hypokoristika, zkráceniny botanických názvů nebo přenesená pojmenování podle typických vnějších vlastností konkrétní rostliny.

4.1 Možnosti výzkumu dendronym

V porovnání s jmény květin či kaktusů je výzkum dendronym o něco schůdnější díky snadné dostupnosti relativně velkých materiálových korpusů. V následujících pasážích bychom se rádi věnovali stručně charakteristice tří větších zdrojů dendronym dostupných na internetu, jichž lze využít pro hlubší výzkum. Jde o následující zdroje:

1. *Seznam památných stromů* (SPS) dostupný jako jeden z registrů objektů Ústředního seznamu ochrany přírody na webových stránkách Agentury ochrany přírody a krajiny České republiky,
2. dendronyma shromážděná v rámci ankety *Strom roku* (SR) vyhlašované již 20 let (k r. 2021) Nadací Partnerství,
3. názvy stromů či skupin stromů získané anketovým soupisem pomístních jmen a dostupné na stránkách *Slovníku pomístních jmen Moravy a Slezska* (SPJMS).¹⁴

¹³ Upozorňuje však také na možnou kontaminaci s homofonním termínem *antonymum* – slovo protikladné (Iodice, 2004, s. 797).

¹⁴ *Slovník pomístních jmen v Čechách* bohužel neumožňuje vyhledávání podle typu objektu – srov. SPJČ.

Ad 1. Zdaleka nejobsáhlejším zdrojem dendronym je databáze památných stromů ČR. Aktuálně je v ní uloženo více než 6 tisíc záznamů o různých objektech z celého území naší republiky, včetně těch, jejichž ochrana byla zrušena, typicky proto, že již neexistují (stromy většinou byly vyvrácené nebo porušené při bouři a torza následně odstraněna). Mezi památné stromy spadají nejen solitérní jedinci, ale také skupiny stromů či stromořadí (aleje). Z jazykového hlediska jsou názvy vesměs v určité standardizované podobě, pouze výjimečně odrážejí některé rysy typické pro mluvu příslušného regionu, např. *Niklojc hruška* (Chouzovy na Plzeňsku), *Hrušeň u Luthózu* (Drahanovice na Olomoucku) motivovaná polohou v blízkosti objektu *Luthós*. Výhodou databáze je přesné určení polohy včetně katastrálního území a lokalizace objektu na mapě, v některých případech i fotografická dokumentace a hlavně – pro onomastiku významné – informace relevantní pro odhalení motivace pojmenování: *Dvojčata* (Šemíkovice) – dub letní, dvojkmen, *Jilm u Červené věže* (Vlašim) – u střelnice u Červené věže, *Jasan za Katrem* (Janovice u Rýmařova) – strom roste za areálem firmy KATR, s. r. o. Na druhou stranu databáze obsahuje řadu položek typu *Buk, Buk a jedle, Buk červený*, které lze za názvy považovat jen s výhradami, resp. po ověření jejich propriální funkčnosti. Databáze umožňuje poměrně komfortní vyhledávání podle různých kritérií.

Ad 2. Z významu stromu pro naši kulturu a z environmentálních souvislostí vychází anketa *Strom roku*, kterou v roce 2021 již po dvacáté vyhlásila Nadace partnerství.¹⁵ Do každého z dosavadních 20 ročníků bylo přihlášeno několik desítek účastníků-stromů, skupin stromů nebo alejí, z nichž komise vždy vybrala 12 finalistů. Z tohoto užšího výběru volila vítěze v následném hlasování veřejnost. Seznam finalistů je i s podrobnějším popisem a fotografií uveden na webu ankety. Hlavní ideou akce je přitom ocenit stromy výjimečné nikoliv stářím nebo mohutností, ale ty, které fungují jako středobod a stmelující prvek konkrétní komunity, přičemž právě příběh a síla této komunity ve vztahu ke konkrétnímu stromu je relevantním kritériem při hodnocení (ve stylu hesla ankety *Hledáme stromy s nejsilnějším příběhem*). Vítězi ankety je poskytnuto odborné dendrologické ošetření specializovanou firmou. Mezi šampiony předchozích ročníků figurují většinou lípy, ojediněle jiné stromy nebo aleje, v roce 2020 poprvé zvítězil ovocný strom, a to *Jabloň u Lidmanů* z Náchodska.

Názvy stromů v anketě jsou oproti databázi SPS kreativnější, což je dáno stylem celé akce a také formálními náležitostmi: elektronický formulář, kterým navrhovatelé přihlašují objekt do soutěže, obsahuje mj. položky „název stromu“ a „druh stromu“, přičemž údaje v obou by neměly být identické. Mezi jmény tak nenajdeme

¹⁵ Za podrobné informace o anketě a zejména za přístup k neveřejnému materiálu ankety patří můj velký dík Silvii Zeinerové Sanžové z Nadace Partnerství.

druhová označení typu *Borovice černá* jako v SPS: kupř. pro solitérní borovici černou na Karlovarsku bylo zvoleno jméno *Černá dáma* (dle údajů v SPS jde mimochodem o nejmohutnější exemplář borovice černé na našem území). Z uvedeného je jasné, že v některých případech má název charakter okazionalismu, vytvořeného až v souvislosti s vyplňováním soutěžního formuláře. Je těžké posoudit, do jaké míry jsou názvy odrazem živého úzu, což je ovšem úskalí i databáze SPS, a lze to ověřit jen detailním výzkumem jednotlivých položek. Na jednom příkladu však můžeme ilustrovat, že i původně okazionální jméno může vejít do živého úzu: dub letní ze zámeckého parku v Lednici byl do ankety v r. 2020 přihlášen pod jménem *Hugo z Lednice*. Až po zařazení mezi soutěžní objekty se k němu podařilo získat od pamětníků příběh, který však se jménem nikterak nesouvisí.¹⁶ Poté, co byl *Hugo* vybrán do okruhu finalistů, začala komunita lidí shromážděná okolo navrhovatele svého *Huga* intenzivně propagovat v regionu, aby v soutěži uspěl. *Hugo* nakonec získal pěkné třetí místo a Lednice nové živé fytonymum.

Z uvedených příkladů je zřejmé, že stejně jako předchozí databáze i tato se snaží uvádět názvy v určité standardizované podobě, odrazy lokálního jazykového úzu najdeme málokdy, např. *Bukowiecki starzik* (Bukovec u Jablunkova), *Tvrdomská lípa U Obrázku* (adjektivum utvořené od zkráceného základu místního jména Tvrdomice na Břeclavsku), *Zádvorská lepa*.

Ad 3. Názvy stromů či skupin stromů získané anketovým soupisem pomístních jmen ve 20. stol. a aktuálně zpracovávané do slovníkové podoby (SPJMS) představují materiál početně srovnatelný s názvy ankety *Strom roku*. Největší skupinou anoikonym získanou soupisem jsou agronyma a z relativně malého množství názvů stromů v porovnání právě s agronymy je zřejmé, že autoři soupisů zapisovali názvy stromů spíše náhodně. Až do zpracování příslušných hesel a jejich zveřejnění navíc nejsou zřejmé motivace názvů ani lokalizace objektů. Přesto jde o materiál velmi cenný, z aktuálních náhledů je zřejmá formální i motivační pestrost. Z povahy soupisové akce také vyplývá značné množství zachycených nářečních jevů, např. *Dívčí lepa*, *Hrobá lipa*, *Zasranej bouček*, *Žížkůj dub* apod.

4.2 Klasifikace dendronym

V české onomastice dosud chybí podrobná analýza fytonym nebo alespoň dendronym, která by je zpracovala z motivačního a strukturního hlediska. Již zmíněné

¹⁶ „Němý strážce. K mohutnému dubu letnímu se váže příběh, který svěřil jedné z místních rodaček její dědeček. Na konci 19. století si vášnivý myslivec a lednický patriot Wenzel Radkowsch namlouval svoji budoucí ženu Mariu a podle vyprávění pak spolu ve stínu dubu počali dceru. Wenzel byl velmi vážený, na lov si jej k sobě zval dokonce kníže Jan II. z Lichtenštejna a za své služby obdržel i knížecí šavli.“ *Strom roku Česká republika* [online].

německé studie (Gläser, 2005; Iodice, 2004) pracují s tříděním fytonym podle sémantiky jednotlivých komponentů (názvy utvořené z osobních jmen, apelativních označení osob, toponym, zvířat apod.), v našem prostředí se nabízí rovněž aplikace vztahověmodelové analýzy (Pleskalová, 1992, 2017c). Rozbor F. Iodiceho obsahuje desítky příkladů fytonym nejen z německojazyčného prostředí, ale i z celého světa. Je z nich zřejmé, že největší skupina názvů napříč různými jazyky je motivovaná jmény osob – např. *Lutherbuche*, *Marienlinde*, *Silberpappel Esterhazy*, charakteristickým znakem – např. *Alte Birke*, *Zitzenfichte* (smrk s výrůstky na kmeni připomínajícími struky savců), *Zweibeinbuche* (buk se dvěma kmeny), dále např. názvy zvířat, pojmenováním skupiny lidí apod.

Ze zběžného pohledu do českých databází je jasné, že častým typem jsou fytonyma struktury „přívlastek + substantivum“ odpovídající německým kompozitům typu *Lutherbuche*, kdy v pozici přívlastku bývá detoponymické nebo deantroponymické (posesivní) adjektivum a v pozici substantiva druhové označení stromu (*Adršpašská lípa*, *Petrova lípa*, *Vinckova hruška*), nicméně objevují se i jiné typy (*Hrušeň u Věnce*, *Lípa Johany z Rožmitálu*, *Lípa Mária*, *Veselská vila*). Každý ze zmíněných tří zdrojů má přitom určitá specifika, o nichž bylo zčásti pojednáno výše. Např. SPS obsahuje řadu deskriptivních názvů typu *Modřín nad mezi nad kynologickým cvičišťem* nebo označení typu *Dub zimní*, což jsou položky, s jejichž propriálitou je nutné se v případě dalšího výzkumu vypořádat (srov. k nim též Gläser, 2005, s. 64).¹⁷ Pozornost by si při analýze zasloužily též případné nářeční rysy, byť nesystematicky zachycené, nebo výzkum živého úzu dendronym či jejich zastoupení mezi zeměpisnými jmény konkrétní lokality, příp. též strukturace objektů podle typu a jejich bližší vymezení – můžeme např. označit jméno skupiny stromů za „skupinové dendronymum“?

5. Závěr

Na závěr lze znovu konstatovat, že fytonyma čekají v českém prostředí na důkladnější zpracování. Možnost hlubšího výzkumu se nabízí zvláště v případě dendronym díky dobré dostupnosti obsáhlých databází, případná analýza ostatních skupin fytonym bude pravděpodobně vždy vycházet z mnohem menších objemových dat. Závěry, které by se týkaly analýzy motivační roviny dendronym, by však bylo jistě možno alespoň zčásti vztáhnout i na ostatní skupiny fytonym. V teoretické rovině lze předpokládat, že i nadále bude předmětem odborných diskusí zejména postavení názvů odrůd v systému onomastické terminologie, a to s ohledem na nedostatečně vymezenou skupinu chrématonym a fytonym v TSO

¹⁷ Srov. Dokulilovo hodnocení podobných typů vlastních jmen jako tzv. ambimodálních (Dokulil, 1977).

(Svoboda, 1973), a s ohledem na rozvíjející se výzkum chrématonym v posledních desetiletích. Pozornost by si zasloužilo i to, jakým způsobem se k této skupině pojmenování staví jiné onomastické školy a tradice.

Studie vznikla v rámci projektu *Gramatika a lexikon češtiny* (MUNI/A/1181/2020).

LITERATURA

- DOKULIL, M. (1977): Status tzv. vlastních názvů. *Slovo a slovesnost*, 38, s. 311–319.
- DUFKOVÁ, K. (2019): *Dendronyma v sídelních jménech českých zemí. Disertační práce* [online]. Brno: FF MU, <<https://is.muni.cz/th/uy3zx/>> cit. 2021-02-02.
- EICHLER, E. – HILTY, G. – LÖFFLER, H. – STEGER, H. – ZGUSTA, L., Hrsg. (1996): *Namenforschung/Name Studies/Les Noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. An international Handbook of Onomastics. Manuel international d'onomatistique*, 2. Teilband, Berlin – New York: De Gruyter.
- Fantasy name generators* [online]. <https://www.fantasynamegenerators.com/> cit. 2021-02-02.
- GLÄSER, R. (2005): Zoonyme (Tiereigennamen) und Phytynome (Pflanzeigennamen) im gesellschaftlichen Kontext. In: R. Gläser, *Eigennamen in der Arbeitswelt*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GMBH, s. 59–86.
- HLADKÁ, Z. (2000): *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- CHADT, J. E. (1908): Pověsti a dohady o starých a památných stromech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Český lid*, 17, s. 119–136, 175–190, 239–243, 394–397, 464–468.
- IODICE, F. (2004): Pflanzennamen. In: A. Brendler – S. Brendler (eds.), *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Hamburg: Baar, s. 795–834.
- KAMIANETS, W. (2000): Zur Einteilung der deutschen Eigennamen. *Grazer Linguistische Studien* 54, s. 41–58.
- KNAPPOVÁ, M. (2017a): Pragmatonymum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <<https://www.czechency.org/slovník/PRAGMATONYMUM>> cit. 2021-02-02.
- KNAPPOVÁ, M. (2017b): Unikátonymum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <<https://www.czechency.org/slovník/UNIKÁTONYMUM>> cit. 2021-02-02.
- KREJČÍ, P. (2019a): *Toponymické komponenty v české, chorvatské, srbské a bulharské frazeologii. Habilitační práce* [online]. Brno: FF MU. <https://is.muni.cz/auth/do/rect/habilitace/1421/23013/habilitacni_prace/HABILITACE_TopKomp_KOMPLET.pdf> cit. 2021-02-02.
- KREJČÍ, P. (2019b): Zoonyms and Phytynoms? Or The Fluctuating Terminology in Bulgarian, Serbian and Croatian Linguistics (A Question About the Correct Usage of Linguistic Terminology). In: P. Krejčí, *Eleven Fragments from the World of Czech and South*

- Slavonic Languages*, Brno: Masarykova univerzita, s. 141–150, též [online]. <<https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1435>> cit. 2021-02-02.
- MAJTÁN, M. (1979): Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. *Kultúra slova*, 13, 5, s. 153–159.
- NÜBLING, D. – FAHLBUSCH, F. – HEUSER, R. (2012): *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen: Narr.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. (2019): Vlastní jména člověkem vyšlechtěných odrůd rostlin jsou fytonyma, ne chrématonyma (příspěvek do diskuse). *Acta onomastica*, 60, 2, s. 268–272.
- Onomastic terminology* [online]. <<https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/>> cit. 2021-02-15.
- PLESKALOVÁ, J. (1992): *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H & H.
- PLESKALOVÁ, J. (2017a): Bionymum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <<https://www.czechency.org/slovník/BIONYMUM>> cit. 2021-02-02.
- PLESKALOVÁ, J. (2017b): Fytonymum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <<https://www.czechency.org/slovník/FYTONYMUM>> cit. 2021-02-02.
- PLESKALOVÁ, J. (2017c): Modelová klasifikace pomístních jmen. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <https://www.czechency.org/slovník/MODELOVÁ_KLASIFIKACE_POMÍSTNÍCH_JMEN> cit. 2021-02-15.
- PLESKALOVÁ, J. (2017d): Vlastní jména – třídění. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <https://www.czechency.org/slovník/VLASTNÍ_JMÉNA_-_TRÍDĚNÍ> cit. 2021-02-02.
- SEDLÁČEK, L. (2018): Památné stromy – dřeviny mimořádného významu. *Ochrana přírody* 5 [online]. <<https://www.casopis.ochranaprirody.cz/z-nasi-prirody/pamatne-stromy-dreviny-mimoradneho-vyznamu/>>
- Semtinská lípa* [online]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Semtinská_lípa> cit. 2021-02-02.
- Seznam památných stromů* [online]. <https://drusop.nature.cz/ost/chrobjekty/chrob_find/index.php?h_pstromy=1&CIS=&NAZEV=&h_organ_oochp=&KRAJ=&OKRES=&ORP_ICOB=&OBEC=&KU=&__=+Vyhledat+&frame=1&EDIT_ID=>> cit. 2021-02-07.
- Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* [online]. <<http://spjms.ujc.cas.cz>> cit. 2021-02-02.
- Slovník pomístních jmen v Čechách* [online]. <<https://spjc.ujc.cas.cz/>> cit. 2021-02-19.
- Strom roku Česká republika* [online]. <<https://www.stromroku.cz/>> cit. 2021-07-17.
- SVOBODA, J. aj. (1973): Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravo-daj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1, s. 9–280.
- ŠMILAUER, V. (1976): Třídění vlastních jmen. (Teze). In: M. Blichá – M. Majtán (eds.), *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach (5. slovenská onomastická konferencia) 5*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 109–111.

- TOMASIK, S. (2012): Naimenovanija moskovskih novogodnich uličnych jelej 2012 goda. *Acta onomastica*, 53, s. 308–315.
- TOMASIK, S. (2017): Czy nazwy odmian roślin to chrematonimy? Wstęp do dyskusji. *Acta onomastica*, 58, s. 177–190.
- Ústřední seznam ochrany přírody [online]. <<https://drusop.nature.cz/portal/>> cit. 2021-02-02.
- VALENTOVÁ, I. (2017): Jubilejná 20. slovenská onomastická konferencia. *Slovenská reč* 82, 3, s. 296–302.
- WINDBERGER-HEIDENKUMMER, E. (2000): Pflanzennamen – eine pseudo-onymische Kategorie? *Österreichische Namenforschung*, 28, 1, s. 97–114.

Michaela Boháčová
mcornejova@phil.muni.cz
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
A. Nováka 1
602 00 Brno